

Obrazovanje za okoliš u Hrvatskoj Stanje, problemi i pretpostavke razvoja

Vladimir Lay

Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Sažetak

Obrazovanje za okoliš dio je obrazovanja za promjene.

Obrazovanje za okoliš (environmental education) ključna je djelatnost zaštite i gospodarenja okolišem koji smjeraju učinkovitosti. Zaštita i gospodarenje okolišem mogu biti učinkoviti samo ako surađuju s (obrazovanom) javnošću i ako imaju njezinu podršku.

Eksplotacija okoliša u okviru socijalističkog modela razvoja nije sadržavala učinkovitu zaštitu okoliša pa nije razvijala ni obrazovanje za okoliš. Taj posao tek predstoji.

Uvodno se objašnjava razlikovanje pojmova »ekološko obrazovanje« i »obrazovanje za okoliš« te pojmova »odgoj za okoliš« i »obrazovanje za okoliš«.

U nastavku se daje prikaz stanja i nekih osnovnih problema obrazovanja za okoliš u Hrvatskoj danas. Najkraće rečeno, ono se nalazi na samom početku, kako u institucionalnoj tako i u izvaninstitucionalnoj sferi. Kratak prikaz stanja obrazovanja za okoliš u Europi služi tek kao pomagalo za vrednovanje obrazovanja za okoliš u Hrvatskoj.

U zaključnom dijelu rada naznačuju se neke pretpostavke i perspektive razvoja obrazovanja za okoliš u Hrvatskoj.

Ključne riječi: institucionalno obrazovanje za okoliš, izvaninstitucionalno obrazovanje za okoliš, obrazovanje za okoliš, upravljanje okolišem, zaštita okoliša

UVOD

Specifične društvene promjene kojima su zahvaćene zemlje Srednje i Istočne Europe te opće promjene u svim drugim zemljama suvremene planetarne civilizacije rađaju potrebu za organiziranim procesima obrazovanja, koje bismo mogli okarakterizirati kao obrazovanje za promjene. Jedan od tipičnih primjera obrazovanja za promjene jest obrazovanje za okoliš jer se okoliš te institucije i djelatnosti koje bi trebale o njemu brinuti nalaze u procesima mjene, brzina i kvalitet koje nadilazi sve dosad poznato.

Hrvatska pripada europskom civilizacijskom i kulturnom krugu. Politički, ekonomski i kulturni modeli i modusi razrješavanja raznorodnih razvojnih izazova i problema u kojima se – nakon raspada socijalističkog društvenog sustava u devedesetim godinama – Hrvatska nalazi ili će se tek naći, uključujući ovdje i probleme zaštite okoliša, bit će izgrađivani i odabirani u visokoj korelaciji s modusima, odnosno praksama i iskustvima zapadnoeuropskih zemalja. Ova se pretpostavka odnosi *de facto* na sve zemlje Srednje i Istočne Europe koje se nalaze u procesima tranzicije, uključujući Hrvatsku.

Sastavni dio suvremene i učinkovite, na suradnju i podršku javnosti orijentirane zaštite okoliša jest obrazovanje za okoliš. Kao u većini zemalja Srednje i Istočne Europe, i u Hrvatskoj je obrazovanje za okoliš uglavnom zanemarena, dosad slabo i

sporadično razvijana djelatnost. Imajući na umu dosadašnje opće trendove razvoja razvijenijih zemalja te iskustva i aktivnosti na polju zaštite i gospodarenja okolišem u tim zemljama, a pretpostavljajući da će Hrvatska krenuti putem održivog i glede korištenja svojih prirodnih resursa mudrog razvoja, mogli bismo u načelu izraziti hipotezu da će se obrazovanje za okoliš u Hrvatskoj u narednim godinama prepoznati kao izuzetno društveno potrebno i da će se stoga ubrzano razvijati. Potreba za promišljenom konceptualizacijom strategije ukupnog razvoja te pragmatična potreba za iznalaženjem i ekonomski i ekološki učinkovitih razvojnih solucija za potencijalno najunosnije hrvatske grane djelatnosti kao što su turizam, poljoprivreda i još neke tome će ići na ruku.

Tijekom konceptualizacije razvoja obrazovanja za okoliš u Hrvatskoj konzultiranje iskustava razvijenijih sredina koja su kroz određena iskustva već prošla bit će nezaobilazno. Pregled razvoja i stanja obrazovanja za okoliš u nekoliko europskih zemalja pokazuje da je u tim zemljama ono započelo u sedamdesetim godinama i da je kroz proteklih dvadesetak godina narastalo do toga da se danas može govoriti o određenom sustavu institucionalnog obrazovanja za okoliš te o relativno bogatim izvan-institucionalnim obrazovnim aktivnostima, koje su rasprostranjene kroz teritorijalnu i strukturalnu (društvene grupe, različiti akteri korištenja i zaštite okoliša) dimenziju društva.

Ništa se ni u nas na ovom području neće razvijati samo od sebe. Ljudski resursi – pri čemu mislimo na ljude, ali i na imaginaciju, ideje i slično – temeljni su resursi razvoja ovakvog kompleksnog tipa obrazovanja, orijentiranog na suvremene probleme i izazove.

Ovdje ćemo u općim crtama, naslanjajući se na zasad još nekompletnu empirijsku građu, prikazati stanje na polju obrazovanja za okoliš u Hrvatskoj. Na temelju opisa stanja i njegovog ogledanja u ogledalu iskustava nekih europskih zemalja¹ pokušat ćemo prepoznati glavne probleme i skicirati perspektive i neke pretpostavke razvitka obrazovanja za okoliš u Hrvatskoj.

1. PRETHODNO PITANJE: ŠTO JE TO I ČEMU OBRAZOVANJE ZA OKOLIŠ?

Obrazovanje za okoliš (*environmental education*) je ciljano stjecanje znanja u funkciji uvećanja sposobnosti i učinkovitosti aktera na području unapređenja zaštite i upravljanja okolišem (*protection of environment, environmental management*). Njegovanje i razvijanje »proekoloških« i »prookolišnih« vrednota, onih vrednota koje afirmiraju zdravlje i život sam, a na kojima se temelji adekvatna recepcija i afirmativna upotreba ovih znanja predmet je kulture, umjetnosti, posebice odgoja i niza drugih djelatnosti koje utječu na formiranje »okvira orijentacije« i »pogleda na svijet«.

Ovdje je, poradi jasnoće, potrebno naznačiti dva važna ralikovanja: prvo, između pojmova »ekološko obrazovanje« i »obrazovanje za okoliš« te, drugo, između pojmova »obrazovanje za okoliš« i »odgoj za okoliš«.

Ekološko obrazovanje (*ecology education, ecological education*) i obrazovanje za okoliš (*environmental education*) nisu ista stvar. U našem podneblju glede toga vladaju nejasnoće i stanovita zbrka. Uobičajena nepreciznost u upotrebi pojmova tome samo

1 Vidjeti *European Journal of Education*, Vol. 26 (1991), No. 4. Ovaj broj je posvećen temi *environmental education* (obrazovanje za okoliš), a obuhvaća kraće pregledne članke o stanju i problemima razvoja obrazovanja za okoliš u Walesu, Belgiji, Njemačkoj, Francuskoj, Španjolskoj, Italiji i Grčkoj te u kanadskoj pokrajini Quebec.

doprinosi. Ova dva tipa obrazovanja se po predmetu kojim se bave tek djelomično preklapaju, a prema temeljnom pristupu riječ je o različitim tipovima obrazovanja.

Središnja predmetna okosnica ekološkog obrazovanje je ekologija, znanost o međudnosu živih bića i o procesima u biosferi. Obrazovanje za okoliš obuhvaća i elementarna prirodoslovna znanja o biosferi i okolišu, ali i društvene i ekonomske, pravne i vrijednosne te ine odnose i aspekte potrebne u praksi zaštite i gospodarenja okolišem.

Ekološko obrazovanje i obrazovanje za okoliš su komplementarni. Ekološko obrazovanje daje temeljna znanja, temeljnu prirodoslovnu spoznajnu infrastrukturu za stručna i praktična znanja, za onaj *know-how* u polju zaštite i gospodarenja okolišem koji, sa svoje strane, može adekvatnije razviti obrazovanje za okoliš.

Nedvojbeno je da tek »umrežavanje« različitim tipova znanja i različitim tipova i razina razmatranja (od znanstvene i apstraktne, strategijske do stručne i konkretne) može na polju zaštite i upravljanja okolišem dokučiti odgovore na niz pitanja i problema glede okoliša koja se u suvremenim društvima pojavljuju i koja će se pojavljivati. Monodisciplinarno mišljenje na ovom je području spoznajno i djelatno jalovo i brzo doseže svoja unutrašnja ograničenja. Opće, apstraktno govorenje o okolišu također je nedvojbeno nedostatno jer je supstanca, srž ove »okolišne« problematike uvijek konkretna.

Razlikovanje između pojmova »obrazovanje za okoliš« i »odgoj za okoliš« je jednostavno: predmet obrazovanja su znanja; vrednote (*values*) su predmet odgoja. Vrednote imaju presudni značaj u djelatnostima vezanim za okoliš. Zašto? Za organizaciju inicijalne motivacije pojedinaca i grupnih aktera, za poticaj na djelovanje vrednote su često presudnije od znanja. Znanja su »hladna«, ne pokreću nužno etički i emocionalni sloj u ljudskim bićima. Vrednote su »tople« i imaju pokretački potencijal. Vrednote su presudne pri opredjeljivanju za određeni (novi) stav te — u kombinaciji sa znanjima koja upućuju na činjenice — potiču na različite oblike djelovanja. Nove vrednote — kada se internaliziraju i usvoje — spontano »tjeraju« pojedince na promjene u ponašanju. »Hladni« sustav znanja ne tjera pojedince »iznutra« da djeluju na novi način. Znanje, nova spoznaja može onoga koji je stekne pokrenuti na razmišljanje, ali za djelovanje je potrebno imati osjećaj i stav da je riječ o nečemu važnom. A nešto je važno, značajno tek ako je nekome do toga stalo, ako je vrijedno, ako je vrednota.

Preporučujemo, dakle, da se pažljivo razlikuju pojmovi »obrazovanje za okoliš« i »odgoj za okoliš« jer je u konačnici pogubno po okoliš zaboravljati odgoj ili ga jednostavno podrazumijevati pod obrazovanjem.

Pokušajmo odgovoriti na pitanje: »Čemu odgoj i obrazovanje za okoliš?« Odgovor je izravno povezan s pitanjem o tome teži li određeno društvo, država, učinkovitijem gospodarenju i sustavnijoj zaštiti vlastitog okoliša? Ako da, takvo stjecanje znanja ima svoj smiso i svoju svrhu. U društvima koja za okoliš (još) praktično ne mare teško je zagovarati korisnost obrazovanja za okoliš.

Ili, podrobnije: »okolinski«, ekološki slabo ili nedovoljno obrazovani (»nevođeni«), nedovoljno i neadekvatno informirani i glede vrednota nikako i slabo osviješteni socijalni akteri (građani, zagađivači u industriji i drugim djelatnostima, djelatnici u gradskoj i regionalnoj upravi i sl.) slabi su kreatori promjena i slabi suradnici u zaštitu i upravljanju okolišem. Odnos između različitih aktera potencijalno može biti plodan i produktivan te rezultirati pozitivnim promjenama u području zaštite i upravljanja okolišem. Ukoliko je ukupna količina ekoloških i primijenjenih znanja glede zaštite okoliša u dotičnih aktera mala, ukoliko je to znanje po kvaliteti nedostatno i zastarjelo,

ovaj međuodnos postaje manje plodan i produktivan. Mogući sinergetski učinak, do kojeg zakonito dolazi »umrežavanjem« znanja i socijalnih snaga, tada izostaje.

Smisao i svrhu obrazovanja za okoliš nalazimo dakle u hipotezi da je sudjelovanje aktera o čijoj djelatnosti i ponašanju izravno ili neizravno ovisi stanje kvalitete zraka, vode, tla, odnosno biosfere i okoliša u cjelini u procesu takvog obrazovanja jedna od temeljnih pretpostavki uspješne i adekvatne zaštite i upravljanja okolišem nekog grada ili regije.

2. STANJE OBRAZOVANJA ZA OKOLIŠ U HRVATSKOJ

Što danas, tijekom prve polovice devedesetih (1993) glede obrazovanja za okoliš imamo na području Hrvatske?

Sustavnog institucionalnog obrazovanja za okoliš u Hrvatskoj (još) nema. Izvan-institucionalni oblici ovog obrazovanja su u začetku i ubrzano narastaju u posljednje dvije–tri godine. U sustavu institucionalnog odgoja i obrazovanja razlikujemo obrazovanje za okoliš u dječjim vrtićima, osmogodišnjim školama, srednjim školama te u visokoškolskim ustanovama. Svaki od ovih institucionalnih okvira, sukladno uzrastu, ima svoj profil glede pristupa, razine kompleksnosti i sadržaja.

Pored institucionalnog obrazovanja postoji i izvaninstitucionalno, neformalno ili tzv. ekstramuralno obrazovanje za okoliš, ono koje se odvija izvan zidova zvaničnog, od same države organiziranog sustava obrazovnih ustanova.

U kontekstu institucionalnog obrazovanja dječji se vrtići nalaze na početku obrazovnog lanca. Oni, dakako, nisu obavezni te njima nisu obuhvaćena sva djeca. S druge strane, u manjim naseljima mreža ovih ustanova je slabije razvijena ili je uopće nema. Stoga dječji vrtići, mada neobično važni za formiranje vrednota i polaznih obrazaca ponašanja u djece, nisu posve čist primjer za institucionalno obrazovanje uopće. U dječjim vrtićima, posebno u nekim većim gradovima Hrvatske, sporadično i na temelju osobnog truda, motivacije i entuzijazma te imaginacije pojavljuju se odgajatelji koji afirmiraju odgojne sadržaje vezane za planet, okoliš, biljni i životinjski svijet, čistoću, zdravlje i slično. Predškolski uzrast je zahvalna populacija za takav tip rada jer su ekološki i »okolišni« sadržaji djeci »živi« i atraktivni te potpomažu razvojne kognitivne procese u predškolske djece kao i izgradnju sustava stavova o tome što je važno, što je vrednota.

U sustavu osmogodišnjeg obrazovanja ekološki sadržaji i sadržaji koji se tiču okoliša utkani su u nekoliko predmeta, dakle poučavaju se kroz predmetnu nastavu te kroz tzv. razrednu nastavu. Predmetna područja kroz koja se afirmiraju sadržaji vezani za okoliš jesu: prirodoslovno–matematičko područje, poznavanje prirode i biologija, fizika, kemija, zemljopis, tjelesno i zdravstveno područje, radno–tehničko područje, hrvatski jezik, strani jezici te likovno stvaralaštvo mladih.² Zasebnog predmeta »obrazovanje za okoliš« nema. U datom kontekstu prenapregnutih nastavnih programa šansa za tako nešto ne nazire se, a — što je važnije — aktualni stav prosvjetnih eksperata i donosilaca odluka jest da to nije niti potrebno.

2 Vidjeti prilog Ivana De Zana u ovom broju »Socijalne ekologije«.

3 Anketnim istraživanjem o sadržajima i problemima rada ekoloških sekcija u osmogodišnjim školama grada Zagreba koje smo poduzeli prvih mjeseci 1993. godine utvrdili smo postojanje i kakav–takav aktivitet u osamdesetak škola. Rezultati ankete nisu tiskani već su samo prezentirani na »Saboru ekoloških sekcija osmogodišnjih škola grada Zagreba«, koji je u povodu Dana planeta Zemlja 17. travnja 1993. organizirala nevladina organizacija Zelena akcija Zagreb.

U jednom dijelu osmogodišnjih škola Zagreba³ i Hrvatske rade i tzv. ekološke sekcije kao oblik izvaninstitucionalnog obrazovanja koji škole i nastavnici u najvećem broju slučajeva ohrabruju i podržavaju. Ove sekcije imaju različita imena i inicijatore, ali im je svima zajednička dobrovoljna aktivnost koju glede sadržaja karakterizira mješavina učenja o okolišu i procesima u oikosu i raznih malih konkretnih aktivnosti na uređenju lokalnog školskog ili inog okoliša.

Bitno je naglasiti da su sadržaji koje nudi ovaj tip obrazovanja, bilo u okviru institucionalnog bilo izvaninstitucionalnog odgoja i obrazovanja, orijentirani na budućnost (*future orientied*), da se kroz njih afirmira ne samo »ugrabi dan!« i »sada i ovdje« kao sustavi vrednota već se traži identifikacija s našom vlastitom budućnošću. Školska je omladina vrlo otvorena spram tih i takvih sadržaja. Što nedostaje? Nedostaju: elementarna materijalna sredstva, pomagala i sustavnija, za mladenačku dob atraktivna animacija. Među voditeljima sekcija najveća je »žed« za stručnom literaturom pomoću koje bi se educirali edukatori, za video–kazetama i stručnom pomoći. Motivacije i volje kod jednog dijela nastavnika, posebno mladih, ima u značajnim razmjerima. To se posebno odnosi na odgajatelje i nastavnike, koji su, napomenimo to, uglavnom – žene! To, po svemu sudeći, nije slučajno. Riskirajući izražavanje jedne, u ovom slučaju pozitivne predrasude, ocjenjujemo da je tomu tako stoga što su se u mnogim sukobima oko onečišćavanja okoliša žene i u svijetu pokazale konkretnije, izravnije, hrabrije, životnije, upornije i angažiranije zaštitnice konkretnog života, djece, obitavališta, zdravlja i slično.

U srednjim školama situacija je slična: u nastavne su programe također utkani sadržaji o okolišu, biosferi, ekologiji i opstanku, dok zasebnog predmeta nema. Ekološke sekcije djeluju u jednom dijelu škola kao neformalni tip odgoja i obrazovanja. Materijalnih sredstava i pomagala nema. U današnjim (poslije)ratnim uvjetima to je donekle i razumljivo.

Uzgred, napomenimo, dio učenika srednjoškolaca aktivan je u nevladinim organizacijama osnovanim početkom devedesetih, koje su u zonama izvan ratnih sukoba preživjele rat 1991/1992. i nastavile s ekološkim aktivnostima, uključujući ovdje i one obrazovne i odgojne.

U visokoškolskim ustanovama, na različitim fakultetima najčešće ne postoje kolegiji »zaštita i upravljanje okolišem« i slično. Zasebni smjer studija ekologije postoji na Prirodoslovno–matematičkom fakultetu u Zagrebu, koji jedini u nas proizvodi »ekologe«. Prema uvidima iz početka devedesetih godina, na pojedinim se fakultetima četiriju sveučilišta u Hrvatskoj sadržaji koji se tiču okoliša unose u nastavno tkivo pojedinih kolegija kao sažeti dodatak koji na obrazovni profil završenog studenta ne može ostaviti dublji traga. Rijetki su primjeri postojanja zasebnih dodiplomskih kolegija koji se uže bave problemima zaštite i gospodarenja okolišem: na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu od 1986. godine postoji kolegij »Socijalna ekologija«, a na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu predaje se kolegij »Program za zaštitu okoliša«. Primjer za postdiplomski studij jest dvogodišnji studij »Socijalne ekologije« (1989–1991. godine) koji je organizirao Odsjek za sociologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. U tijeku su (1993) razmišljanja o interfakultetskom postdiplomskom studiju za zaštitu okoliša na Zagrebačkom sveučilištu. Kadar koji bi se ciljano stvarao bili bi menadžeri za okoliš (*environmental managers*).

Kratak i uopćen, ali u osnovi točan pregled stanja obrazovanja za okoliš pokazuje da se u Hrvatskoj njegov razvoj nalazi na početku. Hrvatska ne obiluje dramatičnim problemima zagađivanja te odatle ne dolazi poseban pritisak da se takav tip obrazovanja brže razvija. Državna strategija razvoja poslijeratne Hrvatske u velikoj mjeri

računa s razvojem turizma i poljoprivrede, s dva tipa djelatnosti koji pretpostavljaju »održivi, obziran razvoj« i poštivanje strožih kriterija zaštite okoliša. Obrazovanje za okoliš u funkciji takve strategije razvoja bilo bi korisna i potrebna djelatnost, ali vrijeme za njegovu širu realizaciju — što zbog ekonomskog siromaštva, a što zbog siromaštva ideja, imaginacije i inicijative — tek, čini se, zrije.

Što se dešava na polju izvaninstitucionalnog obrazovanja za okoliš? Ovaj tip obrazovanja sam po sebi nije sustavan, ali je vrlo fleksibilan i prilagodljiv spoznajnim potrebama i potražnji, pa se u posljednje vrijeme u nas postupno razvija i daje svoju ponudu zainteresiranim kupcima, polaznicima, slušaocima. Oblici takvog obrazovanja su tečajevi i škole, javna stručna ili popularna predavanja, tribine, tzv. radionice, izdavačka djelatnost i slično. Akteri takvog djelovanja su obrazovna i izdavačka poduzeća i ustanove. »Otvoreno sveučilište« u Zagrebu sa svojom »ekološkom školom« i nizom drugih oblika obrazovnih djelatnosti (tribine, izdavaštvo) jedna je od takvih ustanova. Tzv. javna poduzeća koja se bave nekim aspektima zaštite okoliša ili okolišem u cjelini također su akteri ovakvog tipa obrazovanja. Dobar primjer je JP »Zbrinjavanje gradskog otpada« (ZGO) u Zagrebu, koje ima vlastitu izdavačku djelatnost, organizira stručne tribine i slično. Posebnu ulogu u okviru izvaninstitucionalnog obrazovanja i odgoja za okoliš imaju tzv. nevladine organizacije. Među njima razlikujemo dvije osnovne vrste: one koje su naglašeno stručno orijentirane i one koje su orijentirane više aktivistički, da ne kažemo politički. Među onima koje su naglašeno stručno orijentirane navedimo »Hrvatsko ekološko društvo«, »Hrvatsko biološko društvo«, »Društvo inženjera i tehničara« (posebno Sekcija za ekološki inženjering), »Društvo energetičara«, »Društvo za prosudbu rizika« i slična. Među onima koje su također stručno, ali naglašenije aktivistički orijentirane navodimo Zelenu akciju Zagreb, Savez Zelenih Hrvatske, Pokret prijatelja prirode »Lijepa naša« i Društvo za unapređenje kvalitete života. Izvan Zagreba, diljem Hrvatske postoji nekoliko desetaka lokalnih zelenih organizacija i drugih lokalnih društava koje se na neki način bave okolišem, florom, faunom, ljudskim zdravljem. Ove organizacije su pretežno bliske građanstvu, pojedinim socijalnim grupama ili lokalnim teritorijima.

Ove se organizacije, i one više stručne i one više aktivistički orijentirane, bave određenim oblicima manje–više stručne, manje–više popularizirane edukacije i odgoja za okoliš svojeg članstva ili šireg građanstva, posebno omladine. Povremeno, i unatoč vladajućeg siromaštva, uspijevaju i na izdavačkom planu dati doprinos odgoju i obrazovanju za okoliš.⁴

Zeleni pokret u obliku nevladinih organizacija u Hrvatskoj je u nastajanju od početka devedesetih godina i jedna od glavnih preokupacija mu je, kao što je to i u drugim zemljama, obrazovanje za okoliš na primijenjen i konkretan način. Proces osvještavanja stanovništva o problemima oikosa — a to je većina ovih organizacija postavila kao svoj zadatak — nezamisliv je bez adekvatnog obrazovanja, pa će i u narednom vremenu ovim organizacijama obrazovanje biti jedan od glavnih poligona rada. Može se očekivati da će s poslijeratnim razvojem zelenog pokreta u Hrvatskoj narastati i izvaninstitucionalno obrazovanje za okoliš.

⁴ Jedan oblik takve izvaninstitucionalne obrazovne djelatnosti u tijeku je u Zelenoj akciji Zagreb. Naime, u okviru projekta »Obrazovanje za okoliš u Hrvatskoj (tri lokalna projekta: Đurđevac, Delnice, Zagreb)«, kojeg financira Regionalni centar za okoliš u Budimpešti, a izvodi autor ovoga rada sa suradnicima, planiraju se na temelju novoizrađenih primijenjenih edukativnih materijala za jesen 1993. godine tzv. »zeleni sati« u svim osmogodišnjim i srednjim školama gdje postoje ekološke sekcije. Ove će sate voditi posebno obučeni »treneri« na temu problema onečišćenja okoliša u Zagrebu i duhovnih, društvenih, tehnoloških i inih solucija za njihovo postupno razrješavanje.

Rezimirajmo: obrazovanje za okoliš nalazi se u Hrvatskoj pretežno u inicijalnoj fazi razvoja. Korištenje i kritički uvoz inozemnih iskustava i ideja, rad na konceptualizaciji i razvoj empirijskih pretpostavki za njegovo ostvarivanje aktivnosti su koje u tom smislu »sada i ovdje« imaju svoj puni smisao.

3. KRATAK POGLED NA OBRAZOVANJE ZA OKOLIŠ U EUROPI

Vrednovanje stanja obrazovanja za okoliš u Hrvatskoj moguće je uspješno izvoditi na temelju empirijske usporedbe sa zemljama u kojima je takvo obrazovanje razvijenije i gdje je prošlo kroz određenu evoluciju.

Obrazovanje za okoliš u zemljama se i društvima razvijenog – istodobno i uspješno zagađenog i po performansama glede neodrživosti »naprednog« – dijela planete izuzetno razvilo. Kontekst za razvitak i širenje ekoloških spoznaja i praktičnih znanja u takvim zemljama i društvima plodniji je nego u nas. Naime, stupanj ugroženosti okoliša kao glavni »push-factor« relativno je veći; dosadašnja dostignuća i iskustva glede ciljeva, načina i problema vezanih za takvo obrazovanje mnogo su bogatija; »ekologizacija« razvoja i stavljanje ljudskog zdravlja u prvi plan nisu tek modni trendovi, već nužnost moderne produkcije i poslovanja (npr. svijet potrošača postaje ekološki i glede zdravlja sve osjetljiviji i zahtjevniji!) i posljedica oštrijih zahtjeva stanovništva glede kvalitete života.

Pregled razvoja i stanja obrazovanja za okoliš u nekoliko europskih zemalja pokazuje da je ono kroz protekle godine postupno stalno zriilo da bi danas došlo do situacije koju karakterizira obilje oblika i sadržaja na temelju kojih se danas može govoriti o određenoj, negdje manjoj a negdje većoj, integriranosti obrazovanja za okoliš u ukupni sustav institucionalnog obrazovanja te o raznovrsnim izvaninstitucionalnim obrazovnim djelatnostima i grupama u tim zemljama, s tim da se mnoge aktivnosti tih organizacija čak preklapaju.

Prvi val interesa za obrazovanje za okoliš počeo je u nekim ključnim zemljama, u Nizozemskoj, skandinavskim zemljama, Francuskoj, Velikoj Britaniji, Njemačkoj i Belgiji. Drugi val obuhvatio je mediteranske zemlje: Italiju, Španjolsku i Grčku. Snažan utjecaj na razvoj obrazovanja za okoliš u Europi dolazio je u prvoj polovici sedamdesetih godina, a i kasnije iz Sjedinjenih Američkih Država.

Ne postoje studije koje bi obrazložile obuhvat mladih naraštaja ovim obrazovanjem u Europi, ne postoji procjena utjecaja na procese zaštite i gospodarenja okolišem – što je izvorna svrha ovog obrazovanja. Prisutne su i prepreke: tendencije ka apstraktnom, akademskom, krutom i elitističkom ne dozvoljavaju puni procvat interdisciplinarnosti, razvoj sposobnosti za kritičku prosudbu situacije te razvoj istraživanja alternativnih rješenja postojećih problema.⁵

Zanimljivo je – u nemogućnosti da ovdje damo sustavni prikaz obrazovanja za okoliš u Europi – pogledati poučan primjer Velike Britanije glede pitanja o tome što/tko čini institucionalnu jezgru ovog obrazovanja i čiju (financijsku) podršku uživa. U toj zemlji postoji Nacionalno udruženje za obrazovanje za okoliš (NAEE), koje okuplja oko 2000 učitelja, predavača i drugih osoba. Osim njih, na federalnom principu okuplja lokalna udruženja. Udruženje djeluje kao kanal za snabdijevanje zainteresiranih informacijama, materijalima, savjetima i kadrom. Pored ovog udruženja postoje još dvije organizacije koje se bave obrazovanjem za okoliš: to su Savjet za obrazovanje

⁵ Ovakve ocjene navodimo prema Christianu Souchonu, autoru uvodnog uredničkog teksta u spomenutom tematskom broju časopisa *European Journal of Education*.

za okoliš (CEE) i Udruženje savjetnika za obrazovanje za okoliš (EEAA). Ideja i praksa obrazovanja za okoliš sada je već ukorijenjena u britanski obrazovni sustav te ono uživa izravnu financijsku podršku države.

Integriranje obrazovanja za okoliš u sustav obrazovanja svih razina i u tim je zemljama išlo postupno i još uvijek nije svugdje doseglo razinu sveobuhvatnosti. Ono što upada u oči jest da su posebno bogate lokalne aktivnosti raznovrsnih nevladinih organizacija koje su izravno orijentirane na konkretne i teritorijalne potrebe građanstva glede kvalitetnijeg života u lokalnim sredinama. Sintetski pregled svih ovih izvaninstitucionalnih obrazovnih djelatnosti ne postoji, ali prema brojnim indicijama te aktivnosti su na »kapilarnoj« horizontalnoj razini učinkovite i utjecajne te podržane od građana. Korisno je konstatirati da država u najvećem broju zapadnoeuropskih zemalja pruža izravnu financijsku i koncepcijsku podršku institucionalnim a donekle i izvaninstitucionalnim oblicima obrazovanja za okoliš. U ovim je zemljama obrazovanje za okoliš uglavnom prošlo fazu inovacije, kojoj se kao takvoj gotovo zakonito pružaju društveni, makar pasivni otpori.

4. PRETPOSTAVKE I PERSPEKTIVE RAZVOJA OBRAZOVANJA ZA OKOLIŠ U HRVATSKOJ

U kojem kontekstu se nalaze, ili će se naći, pokušaji da se na području obrazovanja za okoliš nešto u narednom vremenu uradi u Hrvatskoj?

Okoliš i njegova zaštita ima još nedovoljan značaj u percepciji državne uprave i upravljačkih elita u produkcijskim sistemima. Rukovođenje razvojem, obrazovanjem, industrijom, turizmom, poljoprivredom na razini državne uprave još uvijek nije na djelatnan način uočilo razvojni i strategijski značaj razvijenije zaštite okoliša, a odatle ni obrazovanja za okoliš. U sektoru zaštite okoliša, ne samo na državnoj razini, prevladava inženjerijski, tehnički pristup, dok je »društveni pristup« i *human resources approach* (pristup koji zagovara ljudske potencijale) zanemaren. Odatle se, unatoč deklarativnom priznanju važnosti zaštite okoliša i obrazovanja za okoliš, zasad malo što dešava u smislu sustavnog unapređenja. »Proizvodnja značaja« pitanja obrazovanja za okoliš, kao i sami koraci unapređenja prepušteni su agilnim pojedincima iz institucionalnog obrazovnog sustava, određenih poduzeća i nevladinih organizacija. Sustava nema. Valja reći da nema niti zapreka, da vlada atmosfera načelne, moralne podrške.

Ako je zaštita zdravlja ljudi prva pokretačka snaga motivacije za zaštitu okoliša – a takvo je iskustvo prilično široko rasprostranjeno u svijetu i Europi – proizvodnja značaja zaštite okoliša u tom pogledu u Hrvatskoj je slaba.

Sustavnih analiza i istraživanja o međuodnosu onečišćenja okoliša i raznih oboljenja i narušavanja zdravlja ima malo, a ako se u znanstvenim krugovima i provode, ostaju u hermetičnim krugovima znanosti i znanstvenika. »Prevođenje« ovih nalaza u javnost veoma je rijetko ili gotovo posve izostaje. Medicinska bi znanost u suradnji s krugovima koji problematiziraju okoliš, procese u njemu i njegovu zaštitu u tom smislu trebala poduzeti inicijativu. Za strategiju učinkovitije proizvodnje značaja zaštite i gospodarenja okolišem u Hrvatskoj ovo je posao od primarne važnosti.

Drijemež i potcjenjivanje na polju investiranja države i društva u djelatnosti zaštite okoliša – a u tom sklopu i u obrazovanje za okoliš – najbolje će dovoditi u pitanje organizirani alarm glede zdravlja stanovništva Hrvatske ugrožavanog raznovrsnim onečišćenjima okoliša, od ugrožavanja zdravlja fetusa u majčinoj utrobi, preko ugrožavanja zaposlenih na specifičnim radnim mjestima, do ugrožavanja hrane te one-

čišćenja i nedostatka vode.

Inicijalno polazište za razvoj obrazovanja za okoliš i u Hrvatskoj je postojanje ljudskih resursa, određenije: kritične mase obrazovanih ljudi i prikupljenih znanja. Takvi resursi i takva kritična masa u Hrvatskoj postoje, s tim da su potencijalni edukatori koncentrirani uglavnom u Zagrebu.

Riječ je o tome da se izradi strategija i operativni plan razvoja obrazovanja za okoliš na svim razinama institucionalnog obrazovanja te obrazovanja na izvaninstitucionalni način. Ovakav strategijski razvojni plan obrazovanja može »roditi« samo malo-brojna jezgra edukatora – ona grupa kompetentnih ljudi koji će nositi proces razvoja ovoga obrazovanja.

Ako bismo pokušali zacrtati osnovne smjernice razvoja obrazovanja za okoliš u Hrvatskoj, one bi prema našem mišljenju sadržavale sljedeće:

1. Prethodno valja zasnovati nacionalnu ustanovu (za obrazovanje i trening edukatora) za obrazovanje za okoliš. Postojeća jezgra sposobna je da educira edukatore, ali je preuska i odviše specijalizirana da bi mogla biti neposredni edukator. Takva ustanova bi se poput one u Velikoj Britaniji mogla zvati »Nacionalno vijeće za obrazovanje za okoliš« ili pak »Akademija za obrazovanje za zaštitu okoliša i održivi razvitak u Hrvatskoj«.

2. Potrebno je postupno raditi na sustavnom unošenju obrazovanja za okoliš u institucionalni sustav obrazovanja, s tim da se zasnjuje obavezan i zaseban predmet u školama i na fakultetima.

3. Potrebno je ostvariti kontinuitet obrazovanja za okoliš kroz cjelokupni sustav, od dječjih vrtića do fakulteta. Opredjeljenje za zaštitu okoliša vezano je za vrednote, a one se stvaraju već zarana, tako da zarana s takvim odgojem i obrazovanjem valja i započeti. S druge strane, problemi ekološkog profila i zaštite okoliša toliko su kompleksni da ih nije moguće bez određenih stupnjeva predznanja jednostavno prezentirati svim uzrastima.

4. U dječjim vrtićima valja započeti s tim odgojno–obrazovnim sadržajima na sustavniji i sveobuhvatniji način jer se već u predškolskom razdoblju vrši odabir onoga »što nam je važno u životu«, dakle vrednota. U predškolskim ustanovama treba osposobiti i stimulirati odgojiteljski kadar za takve, u odnosu na postojeću praksu, dodatne napore.

5. Za odrasle, posebno za poslovne ljude u industriji i drugim produkcijskim i uslužnim sustavima te za državne činovnike na republičkoj i županijskim razinama valja u sklopu ustanova tipa »otvorenog sveučilišta« organizirati zasebne tečajeve o »okolišnom kapitalu« (*environmental capital*) lokalne zajednice u kojoj žive i rade te o strategiji i operativnim metodama i solucijama gospodarenja i upravljanja okolišem u cilju iznalaženja ravnoteže između održivog razvoja i ekoloških zahtjeva i ekonomskih ciljeva razvoja, odnosno rasta.

6. Državna uprava na lokalnim razinama treba pružati punu podršku školskim ekološkim sekcijama, aktivnostima nevladinih organizacija i sličnim na polju obrazovanja za okoliš.

7. U masovnim medijima valja sustavno osposobljavati jezgre novinara da informiraju o problemima zaštite okoliša na brz, sustavan i znalčki način. Broj emisija i članaka o okolišu valja naprosto povećati. Istraživačko novinarstvo kao i obrazovni program televizije mogli bi sustavnije krenuti u obradu teme »okolišnog kapitala« Hrvatske te rješenja kako da ovaj kapital štitimo i mudro koristimo, istovremeno od njega (dobro) živimo.

Ove i moguće druge aktivnosti zahtijevaju velike količine socijalne energije, angažman nekoliko stotina ljudi. Organizacija motivacije ljudi za tako nešto u našim uvjetima sada ne može biti prije svega materijalna. Tzv. unutrašnja, »intrinzična« motivacija edukatora ono je na čemu trenutno može biti naglasak. U uvjetima kada financijskih sredstava nema presudno je vršiti animacijsku i strategijsku pripremu sustava obrazovanja za okoliš u Hrvatskoj, uvoziti znanje iz inozemstva te proizvoditi praktične manje primjere kako se to obrazovanje radi i kako bi se moglo konkretno razvijati.

ZAKLJUČAK

Od prvih poteza do određenih učinaka po okoliš sam na polju obrazovanja za okoliš prema inozemnim iskustvima prođe nekoliko godina, ako ne i decenija—dvije. No, na put dugačak i deset tisuća kilometara kreće se prvim korakom. Kada i kako je u obrazovanje za okoliš krenula jedna Nizozemska i gdje je danas u zaštiti okoliša i obrazovanju za okoliš! Primjer Nizozemske i još nekih zemalja potiče. Krenimo sada, danas, pa ćemo za dvadeset godina u Hrvatskoj imati razvijeni i zreli sustav obrazovanja za okoliš, koji će svoje pozitivne učinke permanentno rasprostitirati kroz građane, pojedince — kako kroz njihove stavove i prakse na tisućama radnih mjesta tako i kroz njihove stavove i ponašanje u mjestima gdje obitavaju.

LITERATURA:

- Boh, Bojana i Kornhauser, Aleksandra (1992). **Environmental education in the Central and Eastern European Countries — Problems and Perspectives**. Ljubljana: International Centre for Chemical Studies.
- Conference on Environmental Education in Europe** (working papers). 8–14. studenog 1992, Hogeschool Rotterdam.
- EE-NET News** (The Environmental Education Network Newsletter). Vol. 2, No. 3, 1992. University of Latvia Ecological Centre / Institute for Environmental Education and Information.
- European Journal of Education** Vol. 26, No. 4, 1991. (tematski broj: Environmental Education). Amsterdam.
- Lay, Vladimir i Kufrin, Krešimir (1992). **Edukacija i kontakti s javnošću**. Sociološki projektni zadatak — Zagreb. (Ekološki projekt Zagreb. I dio — Osnove). Zagreb: Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta.
- Lay, Vladimir (1992). Model primijenjenog obrazovanja za okoliš — Primjer za grad Zagreb. **Theleme** 38(2):83–94.

ENVIRONMENTAL EDUCATION IN CROATIA

Present state of art, problems and assumptions for further development

Vladimir Lay

Institute for Sociological Research of the University in Zagreb, Zagreb

Summary

Environmental education is part of education on changes.

Environmental education is the crucial activity of protecting and managing the environment activities intended to be efficient. Protection and management of the environment can be efficient only if in cooperation with (educated) public and having their support.

Exploitation of the environment in the socialist model of development did not contain the efficient environment protection and did not develop the environmental education. Therefore the job is still to be done.

The introductory part is explaining the difference of the concepts "environmental education" and "education on environment" and "education for the environment".

The essay continues with the survey of the present-day situation and of certain basic problems of environmental education in Croatia. To make it short, the education is at its beginnings as well in the sphere of the institutions as in the spheres outside it. The following short survey of the state of environmental education serves as help in the evaluation of the environmental education in Croatia.

The concluding sentences point to the assumptions and perspectives of the development of environmental education in Croatia.

Key words: *environmental education, environmental management, environmental protection, informal environmental education, institutional environmental education*

UMWELTBILDUNG IN KROATIEN

Zustand, Probleme und Entwicklungsvoraussetzungen

Vladimir Lay

Institut für Gesellschaftsforschungen der Universität in Zagreb, Zagreb

Zusammenfassung

Die Umweltbildung ist Teil der Ausbildung für Änderungen.

Die Umweltbildung ist die Haupttätigkeit des Umweltschutzes und Umweltverwaltung, die auf Virksamkeit zielen. Umweltschutz und Umweltverwaltung können erst dann wirksam sein, wenn sie mit der (erzogenen) Öffentlichkeit zusammenarbeiten, und ihre Unterstützung haben.

Die Nutzung der Umwelt im Rahmen des sozialistischen Entwicklungsmodells enthielt keinen wirksamen Umweltschutz und entwickelte keine Umweltbildung. Diese Aufgabe steht uns erst bevor.

In der Einleitung wird der Unterschied zwischen den Begriffen "ökologische Bildung" und "Umweltbildung" erläutert, sowie zwischen "Umwelterziehung" und "Umweltbildung".

In der Fortsetzung werden der Zustand und einige grundlegende Probleme der Umweltbildung in heutigen Kroatien dargelegt. Kurz gesagt befindet sie sich ganz am Anfang, sowohl in der institutionellen Sphäre. Ein kurzer Überblick über die Lage der Umweltbildung in Europa dient nur als Hilfe zur Bewertung der Umweltbildung in Kroatien.

Zum Schluß werden einige Voraussetzungen und Entwicklungsaussichten der Umweltbildung in Kroatien festgelegt.

Grundaussdrücke: *außerinstitutionale Umweltbildung, institutionale Umweltbildung, Umweltverwaltung, Umweltschutz*